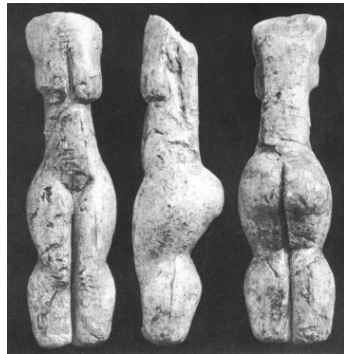

Kesk-Venemaa

Kesk-Vene leiukohad paiknevad Desna, Doni ja Kaama jõgikonnas. Desna jõe paleoliitilised muinasasulad **Novgorod-Severskaja**, **Puškari**, **Timonovka** ja **Suponevo** asuvad Mezinist ülemjooksu suunas. Novgorod-Severskajast ja Puškarist on avastatud mõnimgaid ornamenteeritud esemekatkeid, Suponevost ja Timonovkast, lisaks ornamenteerituile ka mõned ebamäärase kujuga skulpturaalsed esemed. Timonovka kultuurikihist saadud radiosüsiniku dateeringu järgi võib nende leiukohtade vanuseks olla 12–15 at. Muinastai-de pooldest on kõige rikkalikum Jelissejevitši muinasasula, mida dateeritakse 13–15,6 at vanuseks.

Jelissejevitši paikneb Venemaal Brjanski oblastis Desna paremkalda lisajõe Sudosti ääres ning ta avastati 1930. aastal. Põhiosa selle muinastai-deleidudest asetses elamu kõrvale kuhjatud mammutikolpade kogumis. Neist tähelepanuväärseim on kaunilt modelleeritud vormika naise mammutivõhast 15 cm kõrge kujuke, millel puuduvad jalalabad, pea ja käed. Skulptuurikesel on võimsad tuharad ja sääred (joonis 23).

Sarnaselt Mezini leidudega on ka Jelissejevitši muinastai-des kõige enam ornament. Selle parimateks näideteks on 8 mammutivõhast keeruka mustriga plaadikest. Kahe plaadikese ornament koosneb korrapärastest kuusnurkadest meenutab meekärge. Ülejäänule on graveeritud veel siksak- ja lainelistest paralleeljoontest segaornament, mida läbivad ristisuunas sirg- ja kaarjooned (joonis 24). Samasugune ornament esineb veel viiel mammutivõha

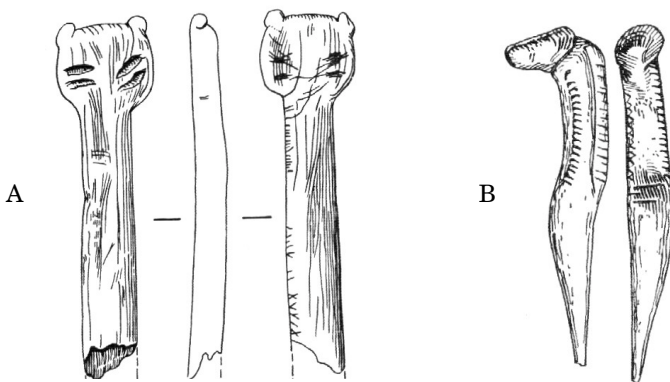
Joonis 23. Jelissejevitši vee-nus (Stoljar 1985: 243).

Joonis 24. Meekärg- ja siksakornamendiga illustreeritud mammutivõhast plaadike (Jelissejevitš 1982: 728).

katkel, ühel mammuti- ja ühel loomaribil. Ülejäänud muinastai-
deleiud on mammutivõha- ja luufragmendid, millel on samuti näha
mitmesuguste mustrite jäänuseid (Abramova 1962).

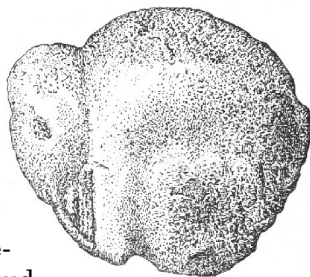
Avdejevo muinasasula paikneb Kurski linnast 40 km idas Ra-
gozna jõe vasakkaldal veidi enne selle suubumist Seimi jõkke (mis
omakorda on Desna lisajõgi). Umbes 22 at vanusest kultuurikihi
(PSSSR 1984: 40) keskosast leiti aastatel 1947–1949 hulgaliselt
muinastaiet, millest suhteliselt omapärased on zoomorfsete ele-
mentidega mammutivõhast plaadikesed, labidalaadsete luuese-
mete ilustatud varred ja tinglikult inim- või loomapeadeks peeta-
vate skulpturaalsete käepidemetega luust “naasklid” (joonis 25).
Sellesarnaseid taidesemeid on leitud ka Kostjonki muinasasulast
(vt allpool).

*Joonis 25. Avdejevo muinastaiet: A – labidalaadse luueseme zoomorfne
käepide, B – naasklitaoline pisiskulptuur (Abramova 1962: XXIX, XXX).*

Avdejevo leidudest väärivad erilist tähelepanu neli 16–12,5 cm
pikkust mammutivõhast naisekujukest. Ühel neist on sihvakas
keha ja kaunilt modelleeritud jalad. Teine figuur jätab mulje lühi-
kesest ja massiivsest naisest. Ülejäänud kahte võib pidada toori-
kuteks. Lisaks leiti üks istuv antropomorf ja ümar, inimpead mee-
nutav liivakivist ese. Loomakujusid esindab luust mammut, millel
on säilinud vaid vasak kehapool (joonis 26). Tähelepanuväärsei-
maks ehteleiuks on 19 cm pikkune mammutivõhast terviklik pea-
võru. Ornamenti esineb suhteliselt vähe ja see koosneb lihtsatest
sirg- ja kaarjoontest.

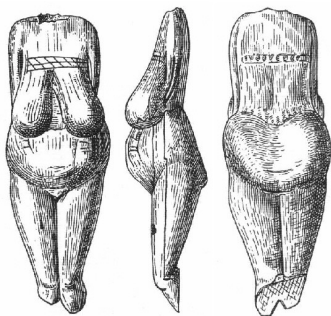
*Joonis 26. Luust mammutikujuke
(Abramova 1962: XXIX).*

Judinovo muinasasula paikneb Desna lisajõe Sudosti paremkaldal Pogari rajoonis Brjanski oblastis. Seal avastati kolm suuremat ja mitu väiksemat võhakatket, millele on graveeritud romb-, siksak- ja joonmustrit. Samuti on neil sügavamate sisselõigete jälgi. Judinovos elati Madeleine'i ajastul (Grigorjeva 1999).

Paleoliitilise inimasustuse jälgi on eriti rohkesti Doni jõgikonnas Voroneži lähedal. Sellest linnast 35 km lõunasse jäävat ala nimeatakse **Kostjonki-Borševo** rajooniks. Kui Anossovka ja Borševo välja arvata, tuntakse sealseid muinasasulaid üldnimetusega **Kostjonki**, millele lisandub vastav järjekorranumber. Kokku on avastatud 26 paleoliitilist leiukohta, kus teatakse enam kui 60 erinevat kinnismuistist. Kõik need paiknevad jõe paremkalda umbes kilomeetripikkusel lõigul. Enamik neist on olnud pikaajalises ja korduvas kasutuses. Kultuurikihtide keerulises stratigraafias on oluliseks ühenduslüliks hilisemaid (32–22 at) ja varasemaid kihte eraldav vulkaanilise tuha ladestus (Matjušin 1996). Glatsiaalmaksimumijärgne inimasustus Kostjonki-Borševo rajoonis oli suhteliselt tagasihoidlik. Valdav osa taidesemeist pärineb ülemisest, umbes 22 at vanusest kultuurikihist. Paleoliitilise pisiplastika leidude poolest on Kostjonki-Borševo rajoon üks rikkalikumaid kogu maailmas. Edukad arheoloogilised uuringud on seal jätkunud tänaseni, mille kinnituseks on hoolikalt töödeldud kivist naisetorso hiljutine avastamine (Masson 1996: 48).

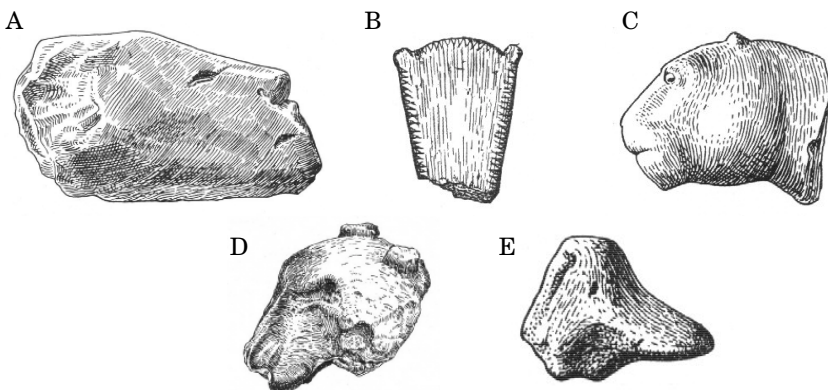
Kostjonki-1 on Doni jõgikonna kõige tähtsam muinasasula. Põhiosa sealsetest taidesemeist pärineb ülemisest 22,3 at vanusest kultuurikihist (PSSSR 1984: 166). Tuntuimad neist on Peterburis Kunstikambri muuseumis säilitatavad paleoliitilised veenused, millest neli on tehtud mammutivõhast ja kaks merglist. Väga kaunilt on modelleeritud 9 cm kõrgune taies, mille seljale, rindade ja tuharate kohale on graveeritud lintornament. Kahjuks puuduvad sellel figuuril pea ja altpoolt põlvi ka jalad (joonis 27).

Joonis 27. Kostjonki-1 leiukoha mammutivõhast naisekujuke (Abramova 1962: I).

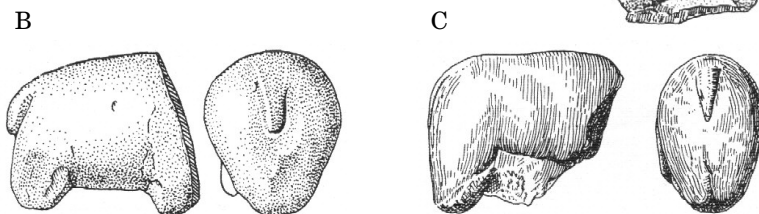
Kokku on Kostjonki-1 leiukohast teada 7 naisekujukest ja 25 nende fragmenti, 21 naisepead, 1 graveeritud naisefiguuri katke, 3 istuvat antropomorfi, 3 antropomorfset sauua, 7 antropomorfset pead, 10 medaljoni, 16 mammuti- või ninasarvikukujukest, 5 koopalõvi pead, 5 karupead, 1 hundipea, 2 hobusepead, 10 ebamäärase zoomorfi pead, 11 linnupead või selle fragmenti.

Enamik leitud naisekujukestest on katkised, vaid üks neist on säilinud tervena. Fragmentide rohkus ja mitmekordsed löögijäljed viitavad kujukeste sihipärasele purustamisele. Kui purustav löök ei osutunud küllalt tugevaks, korراتi seda suurema jõuga. Arvatakse, et selline tegevus võis olla seotud mingite rituaalidega (Abramova 1962: 9). Fragmentidena esineb torsot või selle osi, jalgu, käe-, õla- ja rinnatükke. Rohkesti on leitud ka naisepeade kujutisi, mis enamasti on tehtud merglist või kriidist. Ka loomalaadsetest leidudest on palju fragmentaarsed ning sageli esindatud mõnesentimeetriste peakujutistena (joonis 28).

Joonis 28. Mitmesuguseid peakujukesti Kostjonki-1 leiukohast: A – merglist antropomorf, B – zoomorfne mammutivõhast plaadike, C – merglist koopalõvi pea, D – merglist hundipea, E – merglist linnupea (Abramova 1962: XII, XIV, XVI).

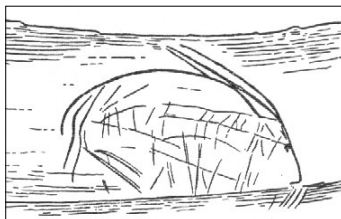
Joonis 29. Mammuti (A, B) ja ninasarviku (C) kujukesed (Abramova 1962: XIV).

Kõik suurimetajate (mammuti ja ninasarviku) taiesed on valmistatud merglist (joonis 29). Mõnede fragmentaarsete kujukeste prototüübiks võis olla nii mammut kui ninasarvik (joonis 29 B). Mammutilaadseid (joonis 29 A) on kokku leitud 6, lisaks neile veel 4 toorikut. Selgemalt ninasarvikulaadne on vaid üks skulptuurike, kuid sellel puudub pea (joonis 29 C).

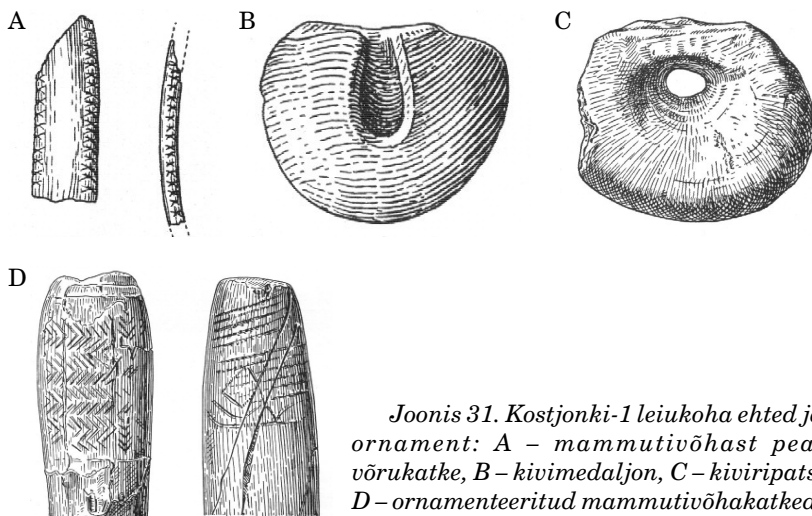
Skulpturaalsete taieste kõrval esineb ka üksikuid graveeringuid. Neist tähelepanuväärseimad on merglist kiviplaadikesele loodud naisefiguuri katke ja loomaroide tükile löigatud loomakujutis (joonis 30).

Ehetest on leitud ripatseid, medaljone, peavõrukateid ja helmeid. Mammutivõhast ripatsid ja peavõrud on olnud osaliselt ornamenteeritud (joonis 31 A). Ehetena on sageli kasutatud ovaalseid merglist ripatseid, mille õhukeseks töödeldud ülaosas on riputamiseks mõeldud ava (joonis 31 C). Teisi omapärase ovaalse süvendiga lihvitud kivikesi peetakse naisekultusega seostatavateks medaljonideks (joonis 31 B). Kõik 9 tervik- ja 3 toorikmedaljoni on valmistatud merglist. Ehetena on kasutatud ka polaarrebase ja rebase kihvu, looduslike avadega kive ja teokarpe (Abramova 1962).

Joonis 30. Ribitükile graveeritud loom (Abramova 1962: XIV).

Ornamendi esineb põhiliselt luu- ja mammutivõhast katkeil ja ehetel, harvemini skulpturaalsetel esemetel. Mezinist leitudtega võrreldes on muster märgatavalt lihtsakoelisem, kuid siiski küllalt mitmekesine. Kujundeid on loodud paralleeljoonte, väikeste ham-

Joonis 31. Kostjonki-1 leiukoha ehted ja ornament: A – mammutivõhast pea-võrukatke, B – kivimedaljon, C – kiviripats, D – ornameenteeritud mammutivõhakatked.

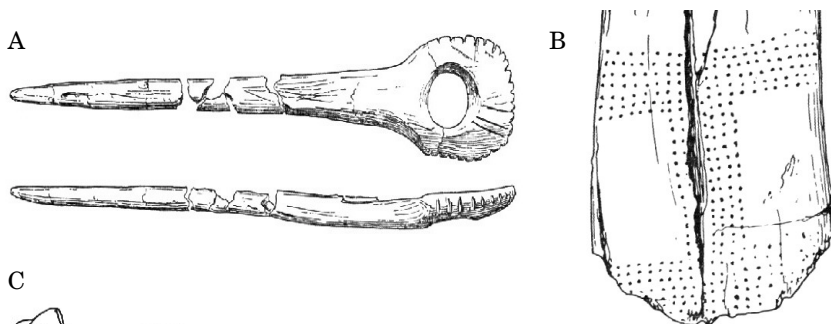
bakujuliste sisselõigete, kalasabamustri, kahejoonelise siksakmusteri, lintornamendi, ristkülikornamendi ja poolkuutaolistest kujunditest ridaornamendina (joonis 31 D).

Vähesel määral on halvasti säilinud ornameenteeritud katkeid ja ehteid leitud ka Kostjonki-1 kolmandast kultuurikihist. Sellest sügavamal ei ole muinastaiet kohatud.

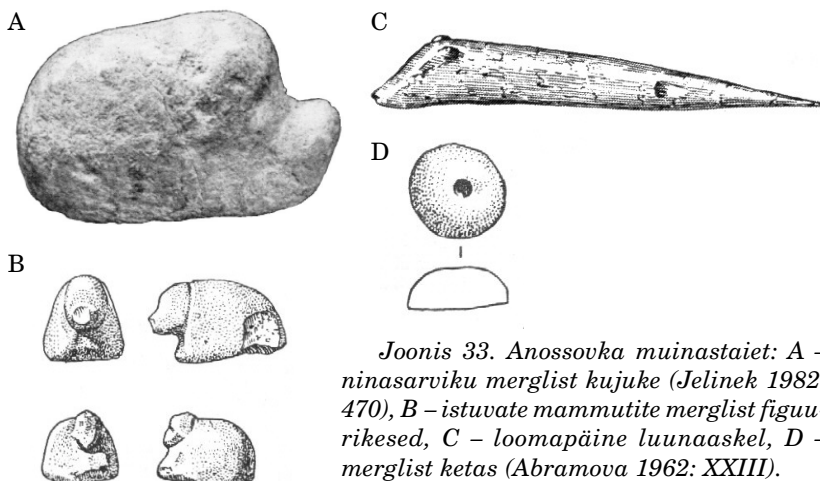
Kostjonki-4 (Aleksandrovka) muinasasula kuulub Kostjonki-1 ülemise kultuurikihiga samasse paleoliitilisse ajajärku (täpsem dateering senini puudub). Sealt on teada 2 mammutivõhast antropomorfse kujukese toorikut, millistest ühele on kantud lohkorament. Leitud loomakujukesed on valmistatud põhiliselt merglist ning sarnanevad oma skemaatilisuse ja valmistusviisi poolest Kostjonki-1 vastavate leidudega. Kümnest mammutilaadsest olen-dist kahte on kujutatud istuvas asendis. Mõned leitud figuurid meenutavad piisonit, ühel juhul on tegemist karukäpa kujutisega, mõ-nede loomalaadsete puhul pole aga prototüüp määratav. Nende nn skulpturaalsete kiviesemete hulka kuulub ka enam kui 30 katket.

Ehetest on ülekaalus toruluust ripatsid. Leitud on ka 10 kiltki-vist ripatsit, 15 ümara ristlõikega miniatuurset merglist pulgakest, üle 30 kiltkivist kettakese, 41 miniatuurset helmest või nõöbitaolist eset ja 91 nende katket (Abramova 1962). Hoolika tööt-luse poolest torkab silma 17 cm pikk mammutivõhast ovaalse peaga lapik kinni-

tusnõel. Pea servadel paikneb lihtne lõikeornament, keskel aga korrapärane ava (joonis 32 A). Teatud määral meenutab see ese Molodova sauasid, kuid on neist mitmeid kordi väiksem. Suhteliselt korrapärase joonornamenti on lõigatud veel neljale merglitükile. Esemelidudel esineb vähest lohkornamenti (joonis 32 B). Vanaemas kihistus pisiplastika puudus, kuid ehetest leiti augustatud molluskikarbi poolmeid, hundi ja polaarrebase kihvu (joonis 32 C).

Joonis 32. Kostjonki-4 nooremad leiud: A – kinnitusnõel, B – lohkornamendiga võhakatke; vanemad leiud: C – vanema kihistu augustatud kihvad (Abramova 1962: XX, XIX ja XXII).

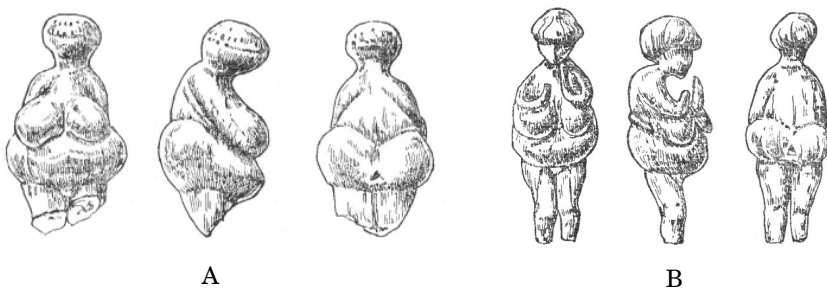

Joonis 33. Anossovka muinastaiet: A – ninasarviku merglit kujuke (Jelinek 1982: 470), B – istuvate mammutite merglit figuurikesed, C – loomapäine luunaaskel, D – merglit ketas (Abramova 1962: XXIII).

Anossovka-2 kultuurikihist leiti seeria muinastaiideesemeid, millest põhiosa moodustavad merglist mammutikujukesed (joonis 33 B). Neid on kokku 15, lisaks veel mõned toorikud. Teise merglist kujukeste rühma moodustavad neli ninasarvikulaadset figuuri, millest üks on tervikuna säilinud (joonis 33 A). Nii mammuteid kui ninasarvikuid on modelleeritud väga skemaatiliselt. Samast pärineb veel kaks zoomorfse käepidemega luueset (joonis 33 C), mõned ornamenteeritud luukatked ja üle 50 ühelt poolt tasapinnalist ja teisest küljest kummis pinnaga merglist ketast (joonis 33 D).

Paleoliitilist taitet on leitud veel **Kostjonki-2, -12, -14, -15, -17** ning **Borševo-1** ja **-2** muinasasulatest. Enamasti on need loomakihvadest või muust materjalist ripatsid, ornamenteeritud luukatked ja muude ehted. Vanimade leidude iga ületab 32 tuhat aastat ja nad pärinevad Kostjonki-12 ja -17 asulast. Esimesest on teada sisselõigetega illustreeritud luukatkeid ja teisest ripatseid (PSSSR 1984: 228). Kostjonki-2 kultuurikiht sisaldas skemaatilist inimfiguuri, mis sarnaneb Bureti asula vastavate leidudega Siberis. Borševo-2 kultuurikihist pärinevad 3 pikka mammutikihvast plaati, mille servades on korrapärased sisselõiked, 2 võrkmustriga ornamenteeritud põdrasarvest eset ning miniatuursed luu- ja kivehted (Abramova 1962).

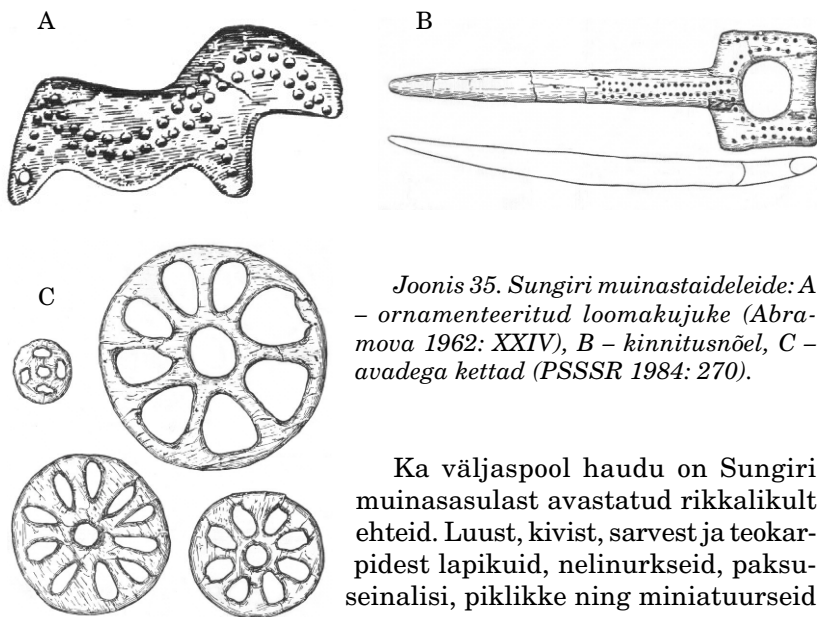
Gagarino muinasasula paikneb Doni jõe ülemjooksu vasakkaldal 5 km Bõstraja Sosna suudmest põhja pool. Seal tegi 1927. ja 1929. aastal arheoloogilisi kaevamisi S. N. Zamjatnin. Kultuurikiht on dateeritud 21,8 at vanuseks (PSSSR 1984: 40). Muinasasula umbes 23 m² suuruse pindalaga elamujäänustest avastati 3 tervet naisefiguuri (5,5–7,1 cm), 3 osaliselt säilinud naisekujukest ja 3 katket. Kõik rõhutatult suurte rindade ja tuharatega kujukesed ning nende katked on valmistatud mammutivõhast (Abramova 1962). Ühel neist on paleoliitilistele veenustele omane ülilopsakas keha ja lohkornamendiga kaetud isikupäratu pea (joonis 34 A), teine on modelleeritud sihvaka ja pikajalgse. Kolmanda muudavad paleoliitilises taides ainulaadseks küünarnukkidest üles tõstatud käed, hoolikalt modelleeritud kohevajuukseline soeng ning isikupärane näokuju (joonis 34 B). Muud figuratiivset taitet Gagarinost teada ei ole. Ehetest leiti 2 mammutikihvast ripatsit ning 19 rebase ja polaarrebase kihva. Ebakorrapärane ja ilmetu joonornament esineb üheksal mammutivõhast plaadikesel ja ühel toruluukatkel (Abramova 1962).

Joonis 34. Gagariino naiselikujukesed: A – tüüpiline ja B – ebatüüpiline paleoliitiline veenus (Abramova 1962: XXV).

Sungiri hilispaleoliitiline asula paikneb praeguse Vladimiri linna piires Kljazma jõe ääres (Okaa jõgikond) ning selle kultuuri kiht on 24–25 at vanune. 1957. aastal avastati Sungirist lapik kahepoolse lohkornamendiga hobuselaadne luuplaadike. Ornamenti lohukesed moodustavad ridu, mis kordavad skemaatiliselt kujukese piirjooni (joonis 35 A). Lohukeste sisse jäänud erkpunase ookri kübemed viitavad sellele, et nn Sungiri hobune oli värvitud mõlemalt poolt punaseks. Aastatel 1965–1969 avastati samast umbes 55–65-aastase mehe, 7–8-aastase tüdruku ja 12–13-aastase poisi hauad (Matjušin 1996). Lapsed olid maetud ühte hauda nii, et pead asetsesid vastakuti. Luustikega paralleelselt paiknesid pikad mammutivõhast odad. Et mammutivõha lõhestamiseks ja õgvendamiseks pidi kasutama eritehnikat, siis peetakse neid odasid üheks sensatsioonilisemaks hilispaleoliitiliseks leiuks kogu maailmas. Luustike põhjal on valmistatud rekonstruktsioonid, millel selgesti eristuvad euroopalikud näojooned.

Haudade uurimisel täienes muinastaidematerjal veel lapiku mammuti-, ebamäärase loomakujukese ja muude leidudega. Neist väga omalaadsed on kaks ava ja lohkornamendiga kinnituspõhja (joonis 35 B) ning neli ovaalsete avadega mammutivõhast ažuurset ketast (joonis 35 C). Kaks ketast olid paigutatud odade teravike otsa. Hauapanustes oli ülikülluslikult mammutivõhast helmeid (mehe hauas üle 3500, laste omas üle 7500) ja käevõrunaaste. Rohked panused ja mehe luustikku katnud vahelduvad söe-, lubja- ja ookermulla (kohati ülipaksu) kihi jäänused viitavad keerukale matmisrituaalile (PSSSR 1984: 233–234, 270).

Joonis 35. Sungiri muinastadeleide: A – ornameenteeritud loomakujuke (Abramova 1962: XXIV), B – kinnitusnõel, C – avadega kettad (PSSSR 1984: 270).

Ka väljaspool haudu on Sungiri muinasasulast avastatud rikkalikult ehteid. Luust, kivist, sarvest ja teokarpidest lapikuid, nelinurkseid, paksuseinalisi, piklikke ning miniatuurseid helmeid on leitud tuhandeid. Lisaks on teada mitmeid polaarrebase kihvadest ja piklikest veeriskividest ripatseid. Mitmel luuesemel on löikejälgi, mida võib pidada teatud tüüpi ornamendiks (Abramova 1962).

Uurali regioon ->

Uurali vanimad asustusjäljed on teada Bolšoi Gluhhoi koopast Tšussova jõe alamjooksult. Nende iga on umbes 130 tuhat aastat, kuuludes seega Valdai jäätumise eelsesse aega. Enamik Uurali paleoliitilistest leiukohtadest on 20–10 at vanad. Samasse ajavahemiku dateeritakse ka kogu Uurali paleoliitiline muinastaie (Ščelinskij & Širokov 1999). Sealsed esmased muinastadeleiud esindavad pisiplastikat ja saadi Talitskist ja Bezõmjannõist. Hiljem leiti Lõuna-Uuralist üllatuslikult ka paleoliitilisi koopamaalinguid. Need on jäänud senini Ida-Euroopa ainukesteks sellelaadseteks leidudeks.

Uurali regiooni tuntuim paleoliitiline asulakoht on **Talitsk**, mis paikneb Ostrovskajas (hiljem nimetati esimese uurija järgi Talitskiks) Kaama lisajõe Tšussova suudme lähedal. Praeguseks on jõele rajatud hüdroelektrijaama paisjärv, mis on asulakoha üle ujuta-